

Et godt børnemiljø handler om sociale relationer

Af Per Schultz Jørgensen

10-12-2009

”Det er lige meget, om jeg er her eller hjemme, bare jeg er sammen med Mathias”.

Sådan siger en femårig dreng, der går i børnehave i Vejle. Han ved godt, hvad hans trivsel især drejer sig om. Det er at have en ven. Her ligger hans glæde, sikkerhed og det overskud, der giver hans liv indhold. Han har det som de fleste andre børn, at fællesskab og venskab er alt afgørende for at have det godt. Det er så at sige selve meningen med livet: at kunne lege med andre, have det sjovt med andre eller bare det at være sammen med andre – ud af dette fællesskab opstår de spontane indfald, de kreative udfoldelser og frem for alt den sikkerhed, der giver mod til det hele.

Men hvorfor spiller de sociale relationer den store rolle i børns liv? Og videre: spiller det en større rolle i dag end tidligere?

Moderne barndom

Børns opvækst i den moderne skandinaviske verden foregår i institutioner. Det er tydeligt i de tidlige år – vuggestue- og børnehavealderen – men også op i skoleårene er der tale om både skole og SFO-lignende institutioner. Op til 11-12 års alderen er børn i det meste af dagens vågne timer blandt kammerater i en institution. De nordiske lande har oven i købet rekord på det område, der handler om institutionalisering af børn. Derfor er virkeligheden, at børn opholder sig i jævn-alder kulturer fra morgen til aften.

Baggrunden for det er, hvad vi kalder, de nye familiemønstre. Altså at begge forældre er på arbejdsmarkedet og i stigende udstrækning har fuldtidsarbejde. Ser vi på mødre til børn under 5 år er mere end 90 pct. knyttet til arbejdsmarkedet. Danmark og Sverige har en verdensrekord på det område.

Men denne moderne familie, der leverer en stor indsats til beskæftigelsen i Danmark, den kan ikke eksistere uden det sikkerhedsnet, der ligger daginstitutionen og de professionelle pædagogiske miljøer omkring børn. Derfor er forældre dybt afhængige af, at børn trives og har en positiv social plads i denne kammeratverden. Er det ikke tilfældet, lægges grunden til dårlig trivsel og måske direkte fejludvikling psykologisk set. Positiv social trivsel er forudsætningen for hele udviklingsprocessen, her ligger trygheden, tilbagemeldingen, accepten og inspirationen til at forsøge at gå nye veje.

Hvad er trivsel?

Social trivsel er for alle børn forbundet med at være elsket, tryk, anerkendt og føle, at man er noget værd – både i de andres og i egne øjne. Derfor er venner og venskaber altafgørende helt fra vuggestuealderen. Men også forholdet til de voksne, om man bliver set, hørt, får opmærksomhed – bliver rost. Adskillige undersøgelser af børns trivsel viser, at hovedparten af børnene trives godt, det er dem med vennerne og de gode voksenkontakter. Men en mindre gruppe børn – mellem 5- 10 pct. - er mere eller mindre uden for det gode sociale liv. Det er dem, der er besværlige socialt set, de kan ikke falde ind i legene, de ødelægger, dominerer og slår. Eller de er alt for passive og uden initiativ. De kan ikke rigtig bidrage. Ofte kan de blive direkte udstødt og mobbet.

Nogle børn har mange venner, de er populære og iderige, de andre samles om dem og oplever tydeligt, at her sker der noget – både inde på stuen og ude på legepladsen. Det er her, vi ser de tidlige sociale kompetencer, nemlig hos de børn, der viser det ”sociale gehør”: de kan ”læse” det sociale liv, følge med i, hvad der foregår, give råd, og selv tage initiativer.

Andre børn har færre venner, de står mere i periferien – og har måske en enkelt ven. Det betyder ikke nødvendigvis, at de socialt set er udsatte – vi er socialt forskellige. Nogle børn har en stor social radius, andre en mindre – og det ene er ikke nødvendigvis bedre end det andet.

Det vigtige er at trives med den sociale rolle, han har – og her kunne folde sig ud, blive set af de andre, være med og få en social identitet, som man har det godt med. Man er ”noget”, har en rolle, en betydning og har værdi. Har man værdi for de andre, får man det også for sig selv. Bag social trivsel ligger udviklingen af et positivt selvbillede, der igen er forudsætningen for både at kunne udvikle hensigtsmæssige måder at klare livet på – og kunne lære noget.

To reaktionsmåder

Når børn – og voksne – trives socialt lægges grunden til at kunne mestre de udfordringer, man møder. Det betyder overskud, livsmod, ressourcer og den kreativitet, der skal til, for at det kan lykkes. Modsat hvis der ikke er trivsel men usikkerhed, så sættes overlevelsereaktioner i gang. De handler om at undgå fejltagelser, undgå at blive skammet ud og gjort til grin eller direkte mobbet.

Mestring over for overlevelse, det er to reaktioner, der tidligt bliver en mulighed for et barn og formes afhængig af det miljø og de tilknytninger og relationer, der ligger som muligheder. Den ene reaktion er den aktive og udfoldende – den anden den defensive og beskyttende. Nogle børn kæmper altid med en lav selvfølelse, de har psykologisk og socialt ”ryggen mod muren”, for dem bliver overlevelsen ofte første valg – hvis der ikke sket noget uforudset. For andre børn er mestring en fast del af deres repertoire, de har fået den ind med de tidlige erfaringer, den er blevet en del af dem, de fortsætter – og de styrkes af de sociale samspil i daginstitutionen.

For alle børn er hverdagen ensbetydende med at være på ”socialt arbejde”. De konkurrerer med andre om pædagogens opmærksomhed, om en plads i gruppen og om at være med på holdet. ”Mestringsbørnene” scorer hver dag succeser i den sociale turbulens – ”overlevelsesebørnene” derimod lever med en risiko for at hente endnu et nederlag, der forstærker de negative spiralprocesser.

Social trivsel og læring

At der er en sammenhæng mellem læring og trivsel er noget, de fleste ved. Børn der ikke trives er på vagt for at beskytte sig selv, de er defensive – og uden mod til at forsøge med noget nyt. De kan være overforsigtige og ængstelige eller motorisk ukoncentrerede, støjende og socialt forstyrrende. Reaktionsmåderne er mange – men fælles for disse børn er en vis mental lukkethed. Det betyder barrierer mod indtryk og manglende parathed til at give plads for nye erfaringer. Modsat er mestring en holdning, der bygger på åbenhed og parathed, derfor også læring.

Den læringsmodel, der ligger til grund for disse forståelser, omfatter tre vigtige processer, nemlig:

- Internalisering: noget skal opleves, så det gør et indtryk
- Eksternalisering: indtrykket skal formidles til andre som et budskab, en mening eller et svar
- Objektivisering: reaktionen fra de andre skal være bekræftende for at godkende indtrykket som godt og rigtigt.

Denne tredelte proces – indtryk, formidling, godkendelse - fungerer ikke mindst for børn, der kræver en bekræftelse og en godkendelse af, at det, de er nået frem til, er rigtigt eller godt nok. Nogle voksne med selvtillid og erfaring kan ofte leve med en indre forvisning om gyldigheden af deres erkendelse. De ”hviler”

i sig selv. Men mange voksne – og alle børn - har ikke den sikkerhed. De skal have en bekræftelse – løbende ros og anerkendelse – for at kunne tro på deres indtryk som rigtigt og sandt for dem. Der skal være nogen at fortælle oplevelsen til, nogen, der lytter og spørger ind til oplevelsen – først da har barnet en visshed, for at oplevelsen var vigtig.

Derfor er det sociale børnemiljø af helt afgørende betydning for, hvad der læres. Og dette miljø er ikke kun, som det defineres af pædagogen, det er også de normer og udtalte forventninger, der lever i den sociale gruppe. Det er den rangorden og det hierarki, der fungerer i gruppen som en lagdeling af magt, indflydelse og popularitet. Men først og fremmest er børnemiljøet et netværk af relationer mellem børnene, der bestemmer den anerkendelse, der tildeles den enkelte.

Det er udtrykt på den måde, at et socialt (børne)miljø altid omfatter en konkurrence om at opnå anerkendelse. Det vil sige at opnå accept, skulderklap og ros fra læreren og fra kammeraterne. De "stærke" børn sidder tæt op til toppen af dette hierarki af udmålt anerkendelse, de svage sider langt nede – eller befinder sig helt uden for rækkevidde af anerkendelse.

Læring er i den sidste ende et spørgsmål om at få den sociale godkendelse af det, man præsterer. For de børn, der trives og dagligt soler sig i anerkendelse, er læringen en videreførelse af den positive udvikling, der allerede er i gang. For børnene uden for eller "nederst ved bordet" socialt set er læringen langt mere problematisk – måske lærer de noget helt andet, end det undervisningen sigter mod.

Trivsel og social identitet

Identitet drejer sig om: "Hvem er jeg?" – altså hvem man er som person - for de andre og for sig selv. Identitet er den stabile selvopfattelse eller det selv billede, der udvikles som en følge af omgivelsernes reaktioner. Er de positive bliver det et positivt billede: man står for noget, kan noget, "er" noget. Identiteten bliver en mere og mere fast kerne af værdier knyttet til en selvopfattelse, der er med til at forme personen, som den man er og bliver. Gradvist, skridt for skridt op gennem barndommen, dannes et selv billede, der handler om tillid over for mistillid, selvstændighed, initiativ, skyld, dygtighed, underlegenhed – for til sidst at smelte sammen til en nogenlunde helt billede. Denne identitetsproces er grundlæggende beskrevet af den amerikanske psykolog Erik H. Erikson. Han har den vigtige pointe, at identiteten konstrueres af den enkelte i et tæt samspil med de sociale omgivelser. Derfor er identitetsdannelsen dybt afhængig af det sociale miljø, man er i, af den rolle og den anerkendelse, man opnår. Det betyder, at et barns sociale identitet i afgørende grad får sit grundlag udformet i daginstitutionen: her skabes et selv billede, der kan holde sig langt op i voksenalderen, både positivt og negativt.

Derfor er det vigtigt at erkende, at den sociale læring, som skabes i børnehaven, er tilbøjelig til at blive fastholdt op gennem skoleårene. Det er svært at slippe ud af en rolle eller et adfærdsmønster, fordi den sociale gruppe og det sociale miljø er tilbøjelig til at fastholde et hierarki og en fordeling af magt og indflydelse. Den utilpassede udvikler en række adfærdsmønstre, der placerer barnet i udkanten af gruppen – og dermed forstærkes en negativ rolle. Men hvordan kan en sådan rolle ændres? Hvordan kan der skabes et socialt børnemiljø med kvalitet?

De rummelige samtaler

Berit Bae, der er norsk børneforsker, studerede samtaler mellem børn og voksne i norske daginstitutioner. Hun så bl.a., at der var stor forskel på måden at tale med børn på. En måde var, hvad hun kalder "de trange samtaler": her spørger pædagogen barnet og det drejer sig om at svare rigtigt. Spørgsmål og svar, det hele er rationelt. "De rummelige samtaler" er anderledes, her går pædagogen ind i barnets verden,

spørger ind til oplevelsen, lader barnet fortælle og udlægge sin oplevelse – her er der ikke noget, der er rigtig eller forkert (se tekstboks).

De to former for samtale har en helt forskellig effekt: hvor den første er rationel, er den anden emotionel, hvor den første er faktuel, er den anden personlig. Det helt centrale er, siger Berit Bae, at det alene er den rummelige samtale, der kan føre til en anerkendelse af barnets erfaringsverden – og dermed være med til at kvalificere de oplevelser og hændelser, som barnet bærer på.

Kvalitet handler om rummelighed, om at den voksne, der møder barnet, er nærværende – og følger op.

Voksnes rummelige samspilsmåde (efter Berit Bae):

- Fokuseret
- Medlevende
- Lader barnet følge op
- Lader sig afbryde
- Velvillig fortolkning
- Giver barnet nye chancer
- Formidler kundskaben
- Forståelse for intentionen

Men hvad er kvalitet i børnehaven?

Begrebet kvalitet har ofte været bragt på bane, når det har handlet om at finde frem til det gode miljø – også for børn. Men kan vi definere, hvad kvalitet er?

Kvalitet kommer af det latinske "qualis", der betyder "hvordan". Altså hvordan noget er sammensat og opbygget, hvilke træk det rummer. I et børnemiljø er det ofte spørgsmålet om legemuligheder, udemiljøet, mulighed for stimulation, grad af voksenkontakt, kammerater og forældrenes inddragelse. Ser vi på voksenkontakten er det spørgsmålet om pædagogens tilgængelighed, nærvær, inspiration og omsorg – og så selve holdningen hos den voksne.

Kvalitet handler om et bredt spektrum af træk – fra det fysiske til det sociale miljø. Men det er også helt konkret - som det beskrives af en mor til 3-årige Nikolaj. Hun er alene med ham, hun arbejder hver dag, og han er i børnehaven. "Kvalitet", sagde hun, "det er to ting for mig. Den ene ting er, når jeg om morgenen siger til Nikolaj: vi skal i børnehaven, så skal jeg kunne se på ham, at han glæder sig. Det gør han ikke hver dag, men oftest – og det er vigtigt, her ligger de positive forventninger. Den anden ting det er, når vi kommer derhen, så skal vi mødes i døren af en, hvor vi kan se, at hun holder af ham. Ofte mødes vi slet ikke af nogen, så hænger vi frakken, sætter tasken – han løber ind til de andre, jeg går over til bussen. Og jeg tænker på ham undervejs: bliver han holdt af og holdt om. Det gør han nok, men jeg ser det ikke. Jeg har brug for at vide, at han bliver holdt af".

To vigtige sider ved kvalitet i børns daginstitution: de skal glæde sig til at komme hen til et sted med kammerater, hvor der sker en masse – og så skal de møde voksne, der holder af dem.

Det er måske her kvalitet kommer ind til sin allerinderste kerne, den, der handler om båndet mellem barn og voksne. Når vore børn er så mange timer, dage og år i institutioner, er det vigtigt, at vi netop ikke "anbringer og parkerer" dem, men giver dem en barndom, der rummer kvalitet.

Daginstitutionen som et socialt sikkerhedsnet

Et sikkerhedsnet opfanger de børn, der har vanskeligheder, og gør det så tidligt som muligt. Det handler om signaler fra børn, der fortæller om problemer. Hos dem selv, i forhold til kammeraterne eller i familien. Det kan være børn, der pludselig reagerer på en ny måde: de bliver triste, aggressive, mister deres kompetencer eller ikke mere har den udadvendte aktivitet, som de havde tidligere. Børn, der pludselig reagerer anderledes, er i gang med at fortælle noget, de har et budskab om noget, der ikke mere fungerer så godt om tidligere – og det budskab skal vi opfange. Og derefter skal der handles, både i institutionen og i forhold til familien.

Vi har tre vigtige sikkerhedsnet i børns liv – sundhedsplejen, daginstitutionen og skolen. Her ligger vel-færdssamfundets vigtige forebyggende indsats. Hvis de skal fungere optimalt, skal vi sikre ressourcer til at opfange signalerne tidligt og ikke mindst gøre noget. Det er her daginstitutionens socialpolitiske rolle ligger, og med den måde vi har indrettet vores samfund på med forældre på arbejdsmarkedet, er det utrolig vigtigt, at risikogruppen af børn og børnefamilier får en chance for at blive fanget op i en institution, der kan rumme børnene og være en del af den sociale indsats over for familien.

Afslutning

Et godt børnemiljø handler om det sociale netværk i institutionen. Som det er blandt børnene og mellem børnene og de voksne. Kvaliteten er ikke nødvendigvis forbundet med at have et overdådigt udstyret le-gemiljø men at have den sociale tryghed og sikkerhed, der giver selvværd og ro til at opdage verden. Og få samlet erfaringerne til et billede, der hænger sammen og er positivt.

En pædagog, der var med i en undersøgelse om daginstitutioner, blev stillet spørgsmålet om, hvordan hun så på det miljø, der var i hendes institution. Hun svarede, at børnene sådan set havde det godt nok i institutionen, her var masser af legemuligheder – men så tilføjede hun: "...det hele kan let bliver uoverskueligt for dem, de kan ikke finde sammenhæng – og deres kontakt til os voksne bliver alt for let overfladisk".

Der rammer hun noget centralt: mange børnemiljøer gøres i disse år store og uoverskuelige. Der er uden tvivl mange stimulationsmuligheder, der er leg og masser af jævnaldrende kammerater. Men børn har også brug for det overskuelige sociale miljø med venner og stabile normer, præget af nærvær, fortrolighed og fællesskaber – og så den vished, der ligger i at have den gode og sikre kontakt til den voksne. Mange børn er hver dag på socialt arbejde. For nogen er det hårdt og slidsomt – og for andre er det mest op ad bakke. For de fleste er det heldigvis daglige succeser. Det er her, vi skal sigte med det sociale børnemiljø.